INTERFERENȚE CULTURALE LA DUNĂREA MIJLOCIE ŞI DE JOS ÎN MILENIUL AL II-LEA AL EREI CREŞTINE. PRIVIRE SPECIALĂ ASUPRA BANATULUI

Ioan Haţegan

Dunărea şi bazinul dunărean nu sunt numai o zonă hidrografică, ci şi un spaţiu cu o foarte mare importanţă politică, economică, strategică şi culturală în întreaga istorie a Europei, din antichitate şi până astăzi.

Dunărea are o lungime de 2.783 km, din estul Pădurii Negre germane şi până la vărsarea sa în Marea Neagră. Spaţiul dunărean, cu tot cu reţeaua de afluenţi, cuprinde o suprafaţă de 817.000 kmp., ce atinge Elveţia, Italia, Germania, Austria, Cehia, Slovacia, Polonia, Austria, Ungaria, Croaţia, Slovenia, Serbia, România, Bulgaria, Moldova şi Ucraina.

Dunărea de Sus (Pădurea Neagră – Viena), Mijlocie (Viena – Belgrad) şi de Jos (Belgrad – Marea Neagră) sunt zone ale acestui lung fluviu european, dar în acelaşi timp sunt şi spaţii culturale. Uneori zonele dunărene au fost o linie de demarcaţie dar,de cele mai multe ori, au fost un coridor cultural ce a facilitat contactul dintre civilizaţii diferite, sau au fost un pod ce a facilitat contactul şi transferul reciproc de elemente de civilizaţie.

Banatul este o zonă geografică şi istorică distinctă, situată la interferenţa Dunării mijlocii cu Dunărea de Jos. Aşezat la nordul fluviului, dar pe malul acestuia, Banatul este –din punct de vedere hidrografic– arondat integral spaţiului dunărean. Cu o suprafaţă de 28.526 kmp., Banatul a avut o dezvoltare istorică grefată integral pe istoria Dunării.

Banatul a fost o parte a acelui coridor cultural prin care s-a produs indo-europenizarea continentului, în acelaşi timp leagăn de culturi preistorice, dar şi zonă atractivă pentru atragerea şi dezvoltarea altor culturi ajunse aici. Prezenţa dacilor şi a regatului dac, cucerirea Daciei de către romani şi transformarea în provincie romană, au fost fapte care au pus o pecete de neşters asupra istoriei ulterioare a regiunii.

Mileniul "tăcut" (275 – 1241 d.Ch.) aduce -pe substratul etnic existent- migraţia unor valuri succesive de populaţii (goţii, hunii, gepizii, avarii, bulgarii, ungurii, pecenegii, uzii, cumanii, tătarii) dintre care unii au lăsat urme etnice, alţii doar au trecut pe aici.

Istoria medievală a zonei bănăţene poate fi considerată ca începând cu

https://biblioteca-digitala.ro www.cimec.ro / www.dccpcnjtimis.ro

secolul al X-lea d.Ch., atunci când aici este amintit un ducat ("voievodat" în termeni locali) condus de Glad (cca 934 d.Ch), care luptă cu triburile maghiare aflate în expansiune, dar reuşeşte să-şi asigure continuitatea dinastică. Unul dintre urmaşii săi, pe nume Ahtum, este conducătorul unei ţări ("regum") care se împotriveşte (aprox. între anii 1028 –1030) regelui maghiar Stefan I şi este înfrânt doar prin trădarea comandantului său militar, văr totodată, Chanadinus. Chiar dacă regiunea intră, în timp, în sfera de suzeranitate a regatului maghiar, continuitatea dinastică durează încă un timp îndelungat.

Situaţia la confluenţa şi interferenţa culturiilor "greceşti" şi "latine", ambele succesoare ale Imperiului Roman, Banatul a fost un receptor al ambelor tendinţe. Dacă până la începutul noului mileniu cultura "grecească" era preponderentă, mai apoi pătrunde aici masiv şi cultura "latină". Înfiinţarea primei episcopii de rit "latin" (catolice, după marea schismă din anul 1054) aici, la Cenad, pe malul Mureşului, în jurul anilor 1030, a primei şcoli latine de pe teritoriul actual al României, au fost momente extrem de importante în dezvoltarea culturală zonală şi nu numai.

Interferarea culturii bizantine cu cea occidentală, prin filieră germană, va fi un proces îndelungat, desfăşurat pe aproape întreaga istorie medievală. Prin acestea, Banatul a fost permanent conectat la cele două mari curente culturale europene. Chiar dacă la început au fost suprapuneri culturale, în sensul unei culturi bizantine în rândul masei şi a uneia "latine" în rândul nobilimii, clerului şi orăşenimii, interferenţele culturale s-au făcut simţite. În timp, nivelul acestor interferenţe a coborât şi în profunzime. Religia romano–catolică, religia ortodoxă, mănăstirile catolice şi ortodoxe, şcolile -în limba latină la început – apoi şi în limbile vorbite aici - numărul mare al tinerilor bănăţeni ce au studiat la marile universităţi europene, sunt tot atâtea dovezi ale acestui proces de aculturaţie.

Otomanii cuceresc Banatul (două treimi din total, iar restul abia în anul 1658) în anul 1552 şi transformă zona într-o provincie otomană, până în anul 1716. Deşi influenţa civilizaţiei de tip musulman a fost redusă, ea a îmbogăţit peisajul cultural al zonei, cu elemente ce se pot încă observa în peisajul etnografic.

Populaţia Banatului medieval a avut ca element de bază elementul romanic, prin români, cărora li s-au adăugat elemente vechi slave, unele grupuri de turanici (pecenegi şi cumani), urmate apoi de elemente maghiare şi sârbe. Alături de acestea, au mai fost grupuri etnice de origine germană, slovacă, cumană, italiană şi chiar grupuri de colonişti otomani din partea europeană a împeriului Otoman, cărora li s-au adăugat elemente din sudul Dunării: sârbi, macedo-români, greci, albanezi, bulgari.

Casa de Habsburg cucereşte această zonă, în urma campaniilor militare din anii 1716 şi 1717, situaţie consfinţită prin tratatul de pace de la Poţarevac din anul 1718. Acum regiunea îşi primeşte denumirea de Banat, iar împăratul Carol al VI-lea transformă zona, la insistenţele prinţului Eugeniu de Savoya, într-o ţară de coroană ("Kronland") condusă direct de la Viena, printr-o comisie aulică şi având aici un

https://biblioteca-digitala.ro www.cimec.ro / www.dccpcnjtimis.ro

guvernator militar până în anul 1753, mai apoi (până la 1778), un preşedinte civil şi un aparat administrativ propriu.

Măsurile adoptate de Casa de Habsburg au transformat Banatul, dintr-o zonă dunăreană comună, într-una din cele mai dinamice şi prospere regiuni ale monarhiei şi chiar ale Europei. Să explicităm. Împăratul era proprietarul pământului iar vechea nobilimie feudală a fost exclusă de la proprietatea asupra acestuia.

Banatul a fost singura regiune europeană în care principiile mercantilismului iluminist au putut fi aplicate fără nici o oprelişte, fapt care a permis o dezvoltare economică fără precedent. S-au dezvoltat industria extractivă şi prelucrătoare, cea textilă şi alimentară, a altor bunuri de consum. În planul agriculturii, imperialii au executat ample lucrări de îndiguiri şi desecări, fapt ce a redat culturii zeci de mii de hectare; a fost introdusă cultura plantelor tehnice: inul, cânepa, indigoul, orezul, etc., au apărut culturile de duzi şi manufacturi de mătase naturală, au fost introduse metode agrotehnice moderne. Creşterea animalelor a cunoscut o dezvoltare spectaculoasă. Oraşele şi târgurile au cunoscut o dezvoltare explozivă şi rolul lor a devenit preponderent în economia zonală. În câteva decenii regiunea s-a transformat într-un exportator de materii prime şi secundare de prim rang în cadrul monarhiei habsburgice.

Populaţionismul, ca parte componentă a iluminismului, a fost şi baza politicii habsburgice în Banat. Din dorinţa de a avea la dispoziţie o forţă de muncă catolică, calificată, împăraţii au colonizat aici zeci de mii de familii germane şi germanofone, alături de alţi catolici: francezi, italieni, spanioli, etc. Aşezaţi în sate separate sau alături de băştinaşi, coloniştii au avut de înfruntat o altă realitate, la care s-au adaptat şi pe care au modelat-o în timp. Lor li s-au alăturat, mai târziu, grupuri etnice sârbeşti, maghiare, slovace, cehe, evreieşti, sau elemente izolate ale altor popoare.

Administraţia imperială, deşi birocratică, şi-a îndeplinit misiunea de a ordona întreaga activitate a Banatului. Districtele veacului al XVIII-lea au respectat vechile cutume administrative, dar le-au imprimat mai multă seriozitate. Măsurile privind mutarea satelor pe noi vetre, mai propice şi mai uşor de controlat, cele privitoare la sistematizarea aşezărilor, construirea unui centru de sat (cu primărie, biserici, şcoli, etc.), dar şi cele privitoare la creşterea sănătăţii comunitare, au fost elemente ale noii înfăţişări a Banatului.

Perioada administraţiei imperiale a fost decisivă în conturarea unor noi realităţi administrative, economice, sociale şi culturale. La sfârşitul veacului al XVIII-lea, atunci când Banatul cameral a fost încorporat regatului maghiar (1778), a rămas o zonă de graniţă – cea a regimentelor - în coordonarea directă a curţii vieneze, până la 1872. Dualitatea aceasta a fost, şi ea, element de stabilitate politică, dar şi de diferenţiere.

Reintroducerea relaţiilor feudale în Banat (1779 – 1848) nu a mai putut opri dezvoltarea complexă a acestuia, chiar dacă a mai îngreunat-o. Capacităţile productive au crescut constant, iar maturizarea economică s-a răsfrânt şi asupra realităţilor etnice, sociale şi culturale. Numărul premierelor economice, sociale şi culturale din

https://biblioteca-digitala.ro www.cimec.ro / www.dccpcnjtimis.ro

secolul al XIX-lea este în continuă creştere, atât în plan românesc, cât şi sud-est şi central european.

Religiile dominante ale Banatului modern au fost şi sunt ortodoxismul şi catolicismul, cărora li se adaugă greco-catolicismul, protestantismul (de rit evanghelic, augustin sau helvetic) şi ritul mozaic. Catolicismul a fost religia coloniştilor, funcţionarilor, orăşenilor şi ţăranilor germani, italieni, spanioli, cehi, slovaci (în parte), maghiari (în parte). Protestanţii obţin dreptul de stabilire în Banat abia în prima treime a veacului al XIX-lea, iar numărul lor a fost relativ redus. Ortodoxismul a fost şi este religia majorităţii românilor şi sârbilor. Greco-catolicismul a reprezentat unirea bisericii răsăritene cu Roma, cu păstrarea ritualului bizantin şi a fost adoptat de o parte a românilor din Banat. Prezenţa a două mari religii şi a altor credinţe -cu mai mică aderenţă aici- nu a împiedicat nici buna funcţionare a acestora şi nici colaborarea bună dintre ele.

Paradoxal, dar religiile creştine existente în Banatul modern nu au intrat în contradicţie una cu alta, nici nu au avut conflicte, ci au coexistat paşnic. Mai mult chiar, colaborarea dintre aceste culte a fost o realitate cotidiană benefică. Administraţia (oricare a fost aceasta, exceptând în parte epoca comunistă) a acordat sprijin tuturor cultelor, atât în construcţia de aşezăminte religioase, cât şi în manifestările specifice fiecărui cult. Această situaţie a făcut ca înalţii prelaţi ai cultelor religioase să se întâlnească, să găsească acţiuni comune sau convergente şi să participe alături la multe manifestări. Toleranţa religioasă a fost o realitate specifică Banatului. Lipsa oricărei confruntări religioase în rândul locuitorilor de aici a fost şi este o realitate istorică probată în ultimele trei secole.

Ecumenismul are rădăcini adânci şi durabile în Banat. Aşa încât, acum se poate vorbi despre ample acţiuni cu caracter ecumenic, atât în rândurile înaltelor feţe bisericeşti cât, mai ales, în rândurile populaţiei. Biserici de rituri diferite existente în acelaşi loc, sau chiar pe aceeaşi stradă, sunt realităţi cotidiene şi durabile. Populaţia a învăţat să respecte credinţa celuilalt, să nu o disprețuiască, să o accepte şi să o recepteze ca pe o realitate. Mai mult chiar, populaţia băştinaşă (în sensul ultimelor trei secole) a Banatului a învăţat să participe la manifestări în alte biserici decât cea proprie, însuşindu-şi elemente (de suprafaţa sau de profunzime) ale altor religii, ca pe un bun comun câştigat. Un singur exemplu: în Banat, ziua morţilor este serbată de către toţi pe 1 noiembrie, chiar dacă fiecare religie are şi zile proprii de comemorare a acestora.

Mixajul etnic a fost şi este şi acum o realitate benefică, în care a contat şi contează calitatea umană şi familială şi nu originea uneia sau a alteia dintre părţile componente. Multe familii bănăţene au două sau mai multe limbi ca elemente de comunicare în familie, datorită multiplei ascendenţe etnice. De aceea, majoritatea locuitorilor se declară bănăţeni şi nu: români, germani, maghiari, sârbi, bulgari, slovaci, evrei, etc. Mixajul etnic a fost un extraordinar mijloc de cunoaştere a celuilalt, de înţelegere şi de acceptare a diversităţii. Ceea ce contează este calitatea umană, mentalitatea comună şi nu diferenţa de etnie, religie sau limbă.

https://biblioteca-digitala.ro www.cimec.ro / www.dccpcnjtimis.ro

Plurilingvismul este o altă componentă de bază a spiritualității bănățene. În aceste trei secole, limba oficială a fost, pe rând, germana, maghiara, româna şi sârba, dar locuitorii au vorbit, curent, pe lângă limba maternă, şi limba oficială, precum şi una sau două alte limbi de circulație zonală. Cele patru limbi considerate "tradiționale" în Banat, au fost şi sunt limbile principalelor grupuri etnice: românii, germanii, maghiarii şi sârbii. Lor li se adaugă limbile vorbite de celelalte elemente etnice stabilite aici, mai puțin numeroase. Interferențele lingvistice sunt atât de puternice, prin împrumuturi reciproce sau comune în fiecare limbă, încât se poate spune că fiecare limbă vorbită în Banat are împrumuturi lingvistice semnificative. Ele se constituie ca patrimoniu lingvistic propriu fiecărei limbi, dar şi ca patrimoniu lingvistic comun. O cercetare lingvistică comparată a celor patru limbi ar dovedi această afirmație.

Cultura populației plurietnice şi pluriconfesionale bănățene cuprinde un fond ereditar etnic, fonduri culturale aparținând grupurilor etnice stabilite aici în timp, şi este completată de câştigurile culturale acumulate în timp şi devenite parte componentă a fiecărui grup etnic, dar şi a spiritualității culturale zonale.

Invățământul a fost una dintre prioritățile bănățene, atât în perioada medievală, cât şi în epoca modernă. Prima şcoală (în limba latină) atestată documentar pe teritoriul României a fost şcoala de la Cenad. Rețeaua şcolară a fost completată, în timp, şi în alte localități, inclusiv prin câteva şcoli sătești atestate. Aceste şcoli erau confesionale, atât catolice, cât şi ortodoxe. Şcoli de nivel gimnazial au existat, astfel nu s-ar putea înțelege plecarea unor studenți bănățeni la universi-tăți europene. În prima treime a veacului al XVI-lea, reforma a adus cu sine şi şcoli protestante locale, inclusiv studenți protestanți la universități germane. Şcoli confesionale creştine (catolice, ortodoxe, protestante) au existat în Banat şi în perioada ocupației otomane, lor alăturându-li-se şi şcoli primare şi gimanziale otomane. Şcolile confesionale au primit o importanță deosebită în veacul al XVIII-lea, alături de un număr tot mai mare de gimnazii şi licee, religioase la început, apoi şi de stat. Banatul se poate mândri cu faptul că -în jurul anului 1800- avea peste 600 de şcoli, deci cu câte 1 sau 2 şcoli pe localitate. Elemente de învățământ superior pot fi considerate preparandiile de la Timişoara, Arad şi Caransebeş, dar şi facultatea de teologie şi de drept din Timişoara.

Stiința de carte a contribuit la lectura privată şi publică. În Banat sunt atestate cele mai vechi biblioteci mănăstireşti (sec.XII) din România, la Timişoara s-a născut Plebartus, singurul autor de incunabul născut pe teritoriul românesc. Tot aici a apărut şi primul ziar din România ce poate fi considerat şi unul dintre primele ziare germane din afara spațiului etnic german "***Temeswarer Nachrichten***"(aprilie 1771). La Timişoara s-a deschis, în anul 1815, prima bibliotecă publică de împrumut din monarhia habsburgică. Iar înşirarea premierelor culturale ar putea continua în paginile unei cărți.

Presa tipărită în Banat a fost un adevărat fenomen şi record. S-au tipărit mii de titluri de publicații periodice, extrem de diverse ca şi conținut, limbă, loc, metode de tipar. Să amintim aici presa în limba germană, maghiară, română, sârbă, bulgară,

https://biblioteca-digitala.ro www.cimec.ro / www.dccpcnjtimis.ro

franceză, italiană, romales, esperanto, latină, etc. Unele publicaţii au fost bi şi trilingve. Aria de răspândire a fost extrem de largă şi complexă. Calendare, alamanahuri populare, cărţi pentru toţi, au fost producţia editorială bănăţeană în ultimele două veacuri şi ceva, cu un impact deosebit de adânc în conştiinţa populaţiei. Cercurile şi casinele de lectură au completat acest peisaj livresc. Producţia editorială a satisfăcut pretenţiile şi necesităţile comunităţilor etnice şi lingvistice din tot Banatul.

Asociaţiile, fie ele culturale, sportive, sociale, umanitare, etc., au jucat un rol important în conturarea societăţii civile, a vieţii asociative. Rolul lor merită studiat cu multă atenţie şi în profunzime, spre a obţine rezultate reale, ce situează iarăşi zona în plin context central european.

Problematica interferenţelor culturale şi, mai ales, a convergenţelor culturale, realizate aici în ultimul mileniu, şi în special, în ultimele trei veacuri poate constitui subiectul unui ciclu de volume. Am dorit aici să schiţăm doar, să facem o introducere în această vastă problemă, pentru că este una dintre cele mai interesante din întreaga Europă.

Aceasta necesită însă colective interdisciplinare, din mai multe universităţi şi institute europene de cercetare, care să lucreze timp de mai mulţi ani şi să beneficieze de un sprijin european susţinut.

Lansarea acestei idei a fost şi motivul pentru care am dorit să onorez invitaţia redacţiei ***Patrimonium Banaticum*** şi să încerc captivarea atenţiei D-voastră, cu speranţa că vom găsi împreună, cercetătorii şi instituţiile, fondurile necesare pentru demararea unei cercetări cum nu s-a mai făcut în şi pentru Banat- regiunea cu spirit şi mentalitate europeană *avant la lettre*.

MULTI-CULTURALISM OF THE MIDDLE AND LOWER DANUBE AREA IN THE IIND MILLENIA AFTER CHRIST. THE BANAT CASE

Summary

The paper deals with the History of the Banat Province, seen as a part of the European cultural phenomenon. The main elements of the cultural history of the province are outlined by the author.

https://biblioteca-digitala.ro www.cimec.ro / www.dccpcnjtimis.ro